

BOLTZMANN-ELOSZLÁS KÖVETKEZMÉNYEI; GÁZOK, SZILÁRD ANYAGOK

KELLERMAYER MIKLÓS

A Boltzmann-eloszlás következményei

- Termikus egyensúlyban levő rendszerben az energiaszintek betöltöttsége **exponenciális eloszlást** követ.
- A relatív betöltöttséget a nivók **energiakülönbsége** és a **termikus energia** aránya szabályozza.

$$\frac{n_i}{n_0} = e^{-\frac{\varepsilon_i - \varepsilon_0}{k_B T}}$$

I. Barometrikus magasságformula

A levegő a Föld felületétől távolodva ritkul: koncentráció (egységnyi térfogatban levő molekulák száma, n) csökken

$$\frac{n_h}{n_0} = e^{-\frac{mgh}{k_B T}}$$

n_h : koncentráció h magasságban
 n_0 : koncentráció a referenciamagasságban
 mgh : helyzeti energia

2. Fémek termikus emissziója

Hőhatásra a fémrácsból elektronok lépnek ki (pl. röntgencső, fotoelektron-sokszorozó)

$$\frac{N_l}{N} = e^{-\frac{W_a}{k_B T}}$$

N_l : emittált elektronok száma
 W_a : kilépési munka

A Boltzmann-eloszlás következményei

3. Nernst egyenlet

Ha két különböző helyen (A , B) levő töltött részecskék koncentrációja (n_A , n_B) különböző, akkor a két hely között elektromos feszültség (U) lép fel:

$$\frac{n_A}{n_B} = e^{-\frac{qU}{k_B T}} \quad U = \frac{k_B T}{q} \ln \frac{n_A}{n_B}$$

q : elemi töltés
 U : elektromos feszültség A és B között

Walther Nernst (1864-1941)
Nobel-díj (1920)

4. Reakcióegyensúly, sebesség

Egy reakció egyensúlyát (állapotok közötti eloszlást) és sebességét (állapotok közötti átmenetek gyorsaságát) a relatív energiakülönbségek határozzák meg.

Reakció: $A \rightleftharpoons B$

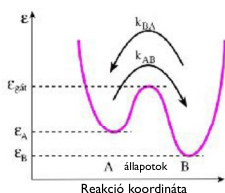
Egyensúlyi állandó: $K = \frac{n_A}{n_B} = e^{-\frac{\varepsilon_A - \varepsilon_B}{k_B T}}$

Sebességi állandók:

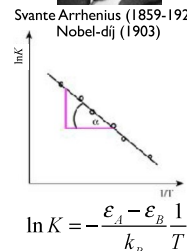
$$k_{AB} = \omega e^{-\frac{\varepsilon_{gA} - \varepsilon_A}{k_B T}} \quad k_{BA} = \omega e^{-\frac{\varepsilon_{gB} - \varepsilon_B}{k_B T}} \quad \omega : \text{konstans (s}^{-1}\text{)}$$

Sebességi állandók aránya = egyensúlyi állandó:

$$k_{BA} / k_{AB} = e^{-\frac{\varepsilon_{gA} - \varepsilon_B}{k_B T} + \frac{\varepsilon_{gB} - \varepsilon_A}{k_B T}} = e^{-\frac{\varepsilon_A - \varepsilon_B}{k_B T}} = K$$

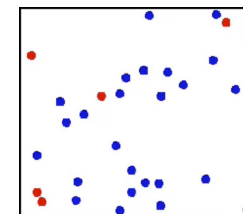

Svante Arrhenius (1859-1927)
Nobel-díj (1903)

Az ideális (tökéletes) gáz

- Nagyszámú részecskéből áll (Avogadro-szám)
- A részecskék gömb alakúak, térfogatuk elhanyagolható
- A részecskék között nincs kölcsönhatás
- Az ütközések rugalmasak (összenergia konstans)
- Határesetben (pontoszerű részecskék) ütközések csak az edény falával
- A részecskék mozgása a klasszikus mechanika törvényeit követi.

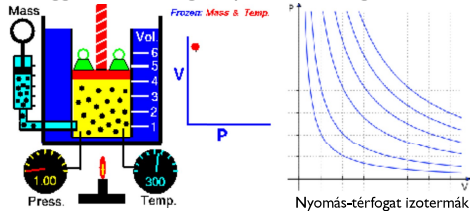

Ideális gázt leíró összefüggések

Egy részecske átlagos energiája (ekvipartíció tétele alapján): $\frac{1}{2} m \langle v^2 \rangle = \frac{3}{2} k_B T$

N részecskét tartalmazó rendszer belső energiája: $E_b = \frac{3}{2} N k_B T$

Egyetemes gáztörvény (Clausius-Clapeyron, Boyle-Mariotte, Charles törvények alapján): összefüggés az ideális gáz nyomása, térfogata, hőmérséklete és mennyisége között (állapotegyenlet).

$$PV = nRT$$

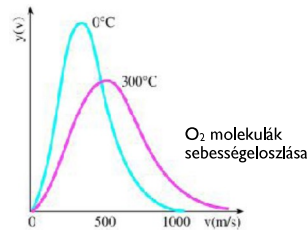
$$PV = Nk_B T$$

P = nyomás (Pa)
 V = térfogat (m³)
 n = anyagmennyiség (mol)
 R = gázállandó (8.314 J K⁻¹ mol⁻¹)
 T = abszolút hőmérséklet (K)
 N = részecskeszám
 k_B = Boltzmann állandó

Sebességeloszlás - Maxwell-féle sebességeloszlás

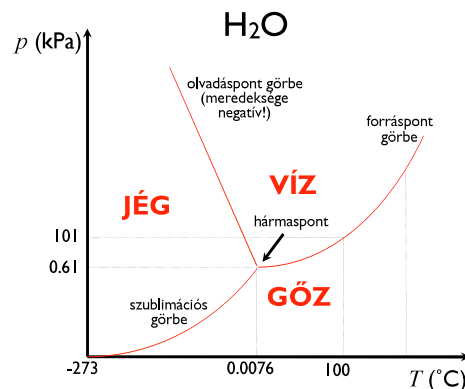
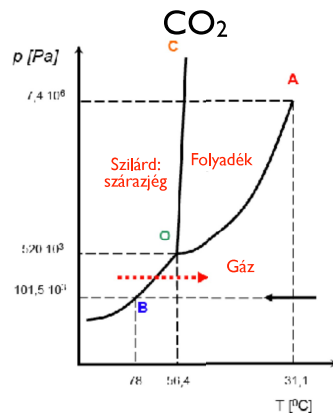
Hőmérséklet növekedésével:

- nő a molekulasebesség abszolút értékének átlaga (lásd ekvipartíció)
- nő az eloszlás szélessége

Fázis, fázisátmenet

- Fázisok: az anyag kémiai tulajdonságaiban megegyező, de fizikai tulajdonságaiban különböző részei
- Fázisgörbe: két fázis egyensúlyban
- Fázisgörbék közötti terület: egyetlen fázis van jelen
- Metszéspont: hármaspont

A reális gáz

- A részecskék nem pontszerűek, térfogatuk (b) nem elhanyagolható.

Következmény: a mozgásra rendelkezésre álló térfogat = $V - Nb$ N = részecskeszám

- A részecskék között kölcsönhatások (a) lépnek fel.

Következmény: a nyomás csökken

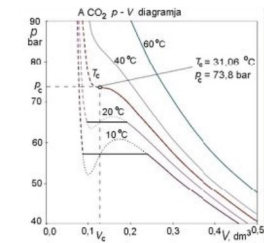
$$p = \frac{Nk_B T}{V - Nb} - an^2$$

n = egységnyi térfogatban levő részecskék száma (N/V)

- Van der Waals-féle állapotegyenlet: $\left(p + a \frac{N^2}{V^2} \right) (V - Nb) = Nk_B T$

- Van der Waals izotermák:

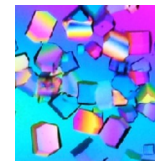
Kritikus hőmérséklet (T_c) alatt, alacsony nyomáson fázisátmenet (pl. kondenzáció)

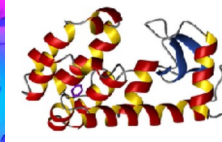
Szilárd anyagok

A. Kristályos anyagok

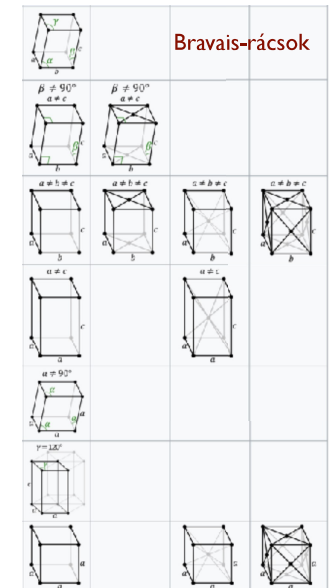
- Periodikus hosszútávú rendezettség
- Térrács - elemi cella (a természetben 14-féle, "Bravais-rácsok")
- Összetartó kölcsönhatások alapján
  - kovalens kötés: atomrács
  - ionos kötés: ionrács
  - fémes kötés: fémkristály
  - másodlagos kötések: molekularács

Lizozim fehérjekristályok polarizált fényben (anizotrópia)

Lizozim fehérjemolekula

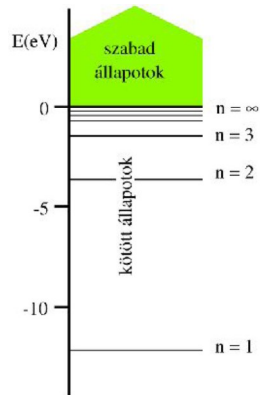
B. Amorfi anyagok

üvegszerű, viszkózus "folyadékok"

Energianívók kristályokban

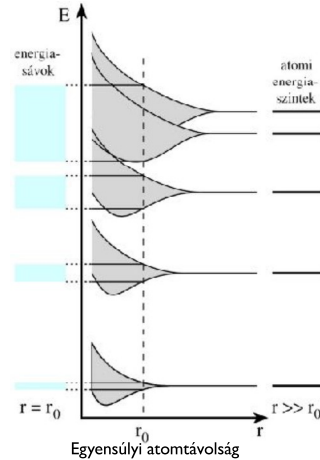
Izolált hidrogén atom

- Diszkrét energianívók
- Pauli-elv

Kristály

- Atomok kölcsönhatnak
- Pauli-elv: kölcsönható elektronok nívói felhasadnak
- Közeli nívók folytonos **energiasávokba** olvadnak

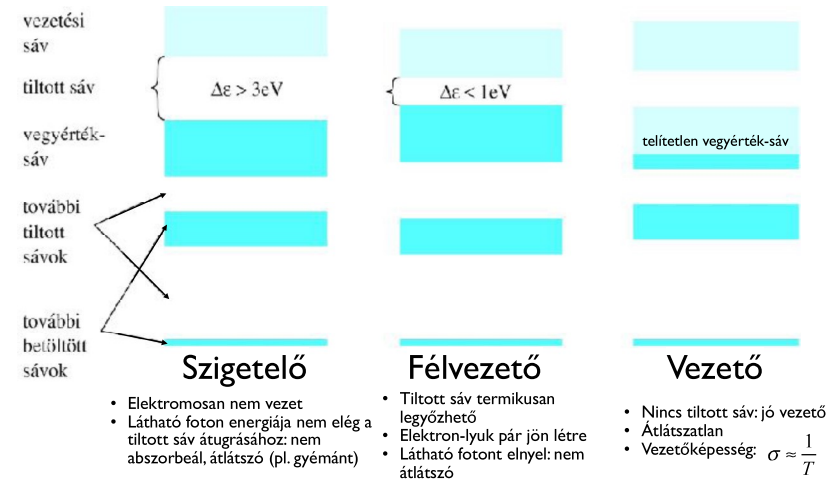

Eltérő sávszerkezetű kristályos anyagok

A tiltott sáv termikus energiához ($k_B T$) viszonyított szélessége ($\Delta \epsilon$) dönti el, hogy a vegyérték-sávból milyen valószínűséggel lépnek elektronok a vezetési sávba (Boltzmann-eloszlás alapján):

$$\frac{n_{\text{vezetési}}}{n_{\text{vegyérték}}} = e^{\frac{\Delta \epsilon}{k_B T}}$$

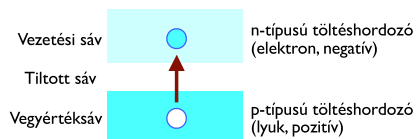
@T=300 K, $k_B T \sim 0.023$ eV

Félvezetők

A. Tiszta félvezetők

- Tiltott sáv ($\Delta \epsilon$) termikusan legyőzhető
- Tiltott sáv < 1 eV
- Kétféle töltéshordozó (n, p):

- Vezetőképesség hőmérsékletfüggő

$$\sigma = \text{konst} \cdot e^{\frac{\Delta \epsilon}{2 k_B T}}$$

- Tiltott sáv átugrása látható fény abszorpciójával is előidézhető:

$$h f_{\text{vis}} > \Delta \epsilon$$

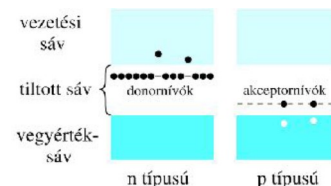
- Átlátszatlan

B. Szennyezett félvezetők

- Szennyezés ("dopant"): gazdarács atomjai között elhelyezett kis mennyiségű idegen atom

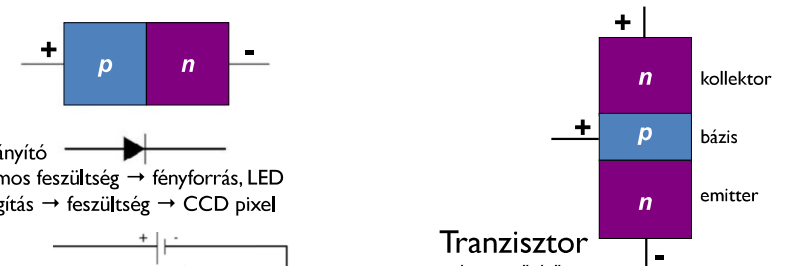
$$\frac{N_{\text{gazda}}}{N_{\text{dopant}}} \approx 10^6$$

- 4-értékű gazdarácsban (Si, Ge) 5-értékű dopant (P, As, Bi): e-donor, n-vezető
- 4-értékű gazdarácsban (Si, Ge) 3-értékű dopant (Al, Ga, In): e-akceptor, p-vezető

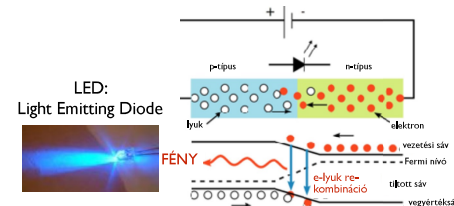
Félvezető dióda és tranzisztor

Megfelelően szennyezett, p- és n-típusú félvezetők összeillesztéséből kialakított mikroelektronikai eszközök

Dióda

- egyenirányító
- elektromos feszültség $\rightarrow$ fényforrás, LED
- megvilágítás $\rightarrow$ feszültség $\rightarrow$ CCD pixel

Tranzisztor

- áramerősítő
- digitális memória elemek
- számlálók, multivibrátorok

John Bardeen, William Shockley, Walter Brattain, Nobel-díj 1956

Isamu Akasaki, Shuji Nakamura, Hiroshi Amano, Nobel-díj 2014